

Kvartett Ottlikéknál

E baráti körben a magunk örömeire való házimuzsikálás ízeire ismerek. A Krisztinában... Ahol: egy raj galamb csap föl, mintegy szita alól egyszerre a templomfalán. –

Az ablak keretében a Haydn-émlékmű: a Horváth-kert, kamaszkorom parkja. Nemes Nagy Ágnes versben, prózában is szolt e tájról, éltetve bennem az általa fölfedezett valóság képeit.

Képek! Erről lesz mit mondaniok!

*Galamb, galamb! Röptsd fel hát a képet,
a sárga mögött lengesd meg a kéket,
hogy megmaradjon, mozdulatlan,
egy szárnycsapásnyi mozdulatban.*

Az egymással szemben (képzeltbeli négyzet sarkaiban) ülő társalgókról – minthogy egyikük a világhírű Magyar-kvartett tagja – nem is nehéz azt képzelni: vonósnégyes társaság ők! A primárius Nemes Nagy Ágnes, Mándy Iván a másik hegedűs, a brácsás mindenesetre Koromzay Dénes, Ottlik Géza a gondokajátékos szerepét kapja tréfás vízióban.

A témák, gondolatok nekilendülései – akár a zene szólamai. Az előbeszéd kalandjába – könnyelmű siklásra hívtam költőt, novellistát, muzsikust, regényírot. Olyasvalami ez – írja a Próza kötetben Ottlik –, mintha egy hosszútávfutót beneveznének helyből magasugrásra: lehet, hogy 135 centimétert ugrana, ami nagyon szép, de mégse ez az igazi foglalkozása.

Magnóval ügyetlenkedtem Ottlik Géza asztalán, négy irányból kell a hangot rögzítenünk.

Később kiderült, fölös igyekezet volt. Nincs áram a fali csatlakozóban, üres a hangszalag.

A gépnél elménk csak azáltal különb, hogy a kihagyás technikáját eleve tudja, s felejteti is képes. És a mondatok emlékéhez előhívható a mosoly szokere-ső csöndje, egy gondolat világra segítségének kézmozdulatában az óvatos öröm, s a vállrándítás, legyintés, fejcsóválás iróniája, mely vackaink melegségével van teli: a Mándy-féle „tehetetlen szeretettel”. Ami lekottázhatatlan.

Valamit motyoghatnék a mesterség halálos kockázatot vállaló lendületéről, a tudat törvényeinek gyémántkemény eszközeiről...

Maradjunk inkább a magasugrásnál.

– Fenét – mondja Ottlik Géza fél hét felé, már nem tudom mire, de Ottlik-hangsúllyal.

Én pedig a „sursum corda” áhítatát érzem, melybe jótékonyan vegyül a társaság derúje, valamiféle tánciskolai hevültség. Nos, magnó nincs: az ember csak töredékeket idézhet. De úgy megörül egy-egy hitelesnek tetsző félmondatnak, hogy füttyül az összefüggésekre.

*

Kosztolányira divatos frakkban mondja az Ilonát. Tiszta zene – gondolja az ifjú brácsaművész is, az est közreműködője. Koromzayval együtt csodálom Kosztolányit, aki talán már hallott a két fiatal íróról: Örley Istvánról, Ottlik Gézaról...

Felocsúdok e tűnődésből s a Lac Léman, a Genfi-tó partjára képzelem magam, Veveybe, ahol a Nestlé székháza van, s ahol az a kiváló zeneegyesület működött. A Magyar vonósnégyes rengeteget járt oda. És Casals és Backhaus!

– Mi harmincnyolcszor adtunk ott koncertet.

Koromzay Dénes szavai mögött a magam háttérfilmje is megindul: Veveyben a Bleu Léman leánynevelőben volt a szállásunk. Kis hindu hercegnő kínált meg pogácsával. Előző este Alfred Cortot-val készítettünk riportot, s Dürrenmatt is azt dörmögte a telefonba, hogy felkereshetjük a másik tónál Neuchâtelben.

Szóval napszemüveg ablakaival a Nestlé-ház! Már nem lehet másra, csak Koromzayra figyelni!

– A koncert után vacsorára hívták meg a művészeket, külön hotelbe vagy magánházhoz. Négyen ültünk a vacsoraasztalnál, angolul beszélgettünk, a másik szobában nagyobb társaság. Egyszer csak megjelent egy ősz hajú úr – („elanyátlanodva!” – szól közbe Ottlik Géza egy szurkoló izgalmával) – igen (bólint Koromzay), eléggé elveszettnek látszott, nem tudta, mit csináljon. Oda jön, s megkérdi, leülhet-e hozzánk, s egyúttal bemutatkozik: Charles Chaplin. Majd leestünk a székről. S nemcsak leült az asztalunkhoz, hanem elszórakoztatott bennünket a történeteivel...

– Filmjeinek címlistáján néha az olvasható: zenéjét szerezte Chaplin.

Látszik, hogy Ottlik Géza ismeri már jól az elmesélnivalót. Kisegítő kérdéseire Koromzay hálásan válaszolgat.

– Igen. Azt mondta, fogalma sincs a zenéről, néha elfütyül valamit, ebből azután szakemberek megcsinálják a filmzenét... Közben megszólalt a zongora a másik szobában. Félszeg, csúnya, kicsit púpos nő kezdett zongorázni, átszellemülten, gyönyörűen. Clara Haskil volt, akiről azóta Veveyben utcát is elneveztek. Fischer Annie mellett a kor egyik legjobb zongoraművésze – a zenélésben valósággal megszépült. Chaplin le nem vette róla a szemét, a zene nem érdekelte, csak a nő mimikája, az arc átváltozása, a kifejezés e tüneménye... Elválaszthatatlan barátok lettek, noha nem értették egymás nyelvét: mutogattak...

Koromzayék világsikerét emlegetjük. A nagy bemutatókat, turnékat, a rengeteg munkát, erőfeszítést, gyakorlást. Aszkézis ez? Nemes Nagy Ágnes határozott választ ad.

– Én igenis aszkétának tartom Koromzay Dénest, a nagy zenészt, egyszerűen azért, mert a zenének sokkal magasabb a technikai minimuma, mint a költészetnek. Ami a költészetben technika, verstan, azt minden értelmes ember körülbelül két óra alatt megtanulhatja. Ezzel szemben a zenésztől sokéves erőfeszítést követel, hogy pusztán a technikát megtanulja, hogy birtokba vegye a hangszert.

Koromzay tiltakozik. Ő nem aszkéta. Különben is: előadó és nem alkotóművész. Közben Ottlik előrehajol s hirtelen hátra. Eleven pillantású, csontos kamasz fiú izgalma ég benne, beletúr ősz hajába.

– Ezra Poundról beszélj, hiszen írt rólad...

Koromzay a magnóra pillant, azt hiszi, hogy működik...

– Budapestre jött Serly Tibor, és szerzői estjén mi is játszottunk.

Ő pedig segíteni akart bennünket a külföldi sikerek, fellépések nagyon vágyott lehetőségei felé. Van nekem egy bolondos költő barátom – mondja –, aki Rapallóban él, zenével is foglalkozik, alapított egy zenetársaságot. Rövid levelezés után ott találtuk magunkat Rapallóban. A vonatnál várt minket egy nyurga, vörös szakállú, lobogó vörös hajú úriember. Fogalmam nem volt akkor, ki az az Ezra Pound. Nagyon szíves volt, vacsora után föl vitt az öbölre néző padlásszobájába. Az első, ami feltűnt nekem, hogy egy háromméteres kitömött cápa lóg a falán. Ernesttől kaptam – mondja futólag, s én, aki húsz-huszonegy éves voltam (Hemingway nevét épp csak ismertem), s egy ekkor megjelent antológiából származtathattam az amerikai irodalomról való minden tudásom, azonnal heves vitába bonyolódtam vele. Még a saját szakmámban sem voltam senki, s mulatságos arra gondolnom, hogy igen ártatlanul, a világ egyik legnagyobb hatású költőjével fecsegtem irodalmi kérdésekről – hát ez mindennek a csimborasszója.

Ottlik Géza fedezte aztán fel egy angol folyóiratban: Ezra Pound rám hivatkozik, mint egy mindenki által elismerendő szaktekinélyre, s minden magyarázat nélkül közli: Koromzay azt mondja Bartók Ötödik vonósnégyeséről, hogy ezt így és így kell játszani...

*

Néhány perccel hét után Koromzay a zene intellektuális és érzéki hatásáról beszélt. A hangok (a tartalom legyen bár súlyos vagy könnyed) valamiféle nehezen megfogalmazható emóciót váltanak ki az emberből. Van a zenében valami abszolút ősi...

S a regényben?

– Nem lehet az emberi nyelvet kihagyni, mert az tele van a maga önálló jelentés-berendezésével s akárki, bármit ír, az olvasó a történetet keresi, az epikát, s ha tetszik, ha nem: „megtalálja” benne.

A festő is, hiába menekül teljes absztrakcióba, akármi fenét csinál, az valamihez hasonlít; hozzáadjuk a látványhoz a konvencionális víziókat...

Hallgatva e mondatokat, elhatároztam, hogy majd újraolvasom a régebben megfogalmazott Otlík-szöveget.

Utólag idézhetem is. „A legfontosabb dolgokról nem tudunk beszélni, vagyis gondolkodni sem. Létezésünk alapjai – a hallgatás mélyén – sértetlenül őriznek ép, teljes tartalmakat. A nyelv fel tudja bontani roppant összetettségüket részjelentésekre, érzelmi, indulati, etikai, esztétikai, gondolati, akarati jelenségekre. Ezek az értelmezések mind csonkák, hamisak. Az író a nyelvet nem ebben az értelmező, felbontó funkciójában használja, hanem éppen ellenkezőleg, mondhatnánk visszaélve a nyelvtan szerkezetével és a szavak jelentérendszerével, versében, regényében a világ eredeti épségét és teljességét igyekszik visszaállítani. És ha ez egyáltalán sikerül neki, csak a szövegébe beáramló hallgatásokkal sikerülhet.”

Koromzay kissé elbizonytalanodva ismétli meg Nemes Nagy Ágnes nyílt kérdését: van-e megfogalmazható tartalma a zenének?

– Arányok, formák, indulatok, emóciók. Azt hiszem. Egyszerűen a nyelv nem elég gazdag ahhoz, hogy lefordítaná azt, amit a zene kifejez, gyakran igen beszédesen...

– Csodálom és irigyelem a zenét. Hatalmas technikai alapzat, lépcső után következik az, amit művészetnek lehet nevezni. Már mondtam: a technikai minimum az irodalomban sokkal kisebb. A nyelv szűkebb, s ezt én költőként erősen érzem. Mit én! Mit fejezem ki magam ilyen szubjektíven. Az egész 20. századi irodalomra, költészetre jellemző, hogy megutáltuk a nyelvet. Miért tépdessük szét a nyelv szövetét a regényben is – bocsásson meg Ottlik Géza! –, regényben, versben, mindenben? A kényszerítő konvencionálizmus miatt, ami minden szóban benne van, s ami nemcsak konvencionális: szűkös is. Mondok valamit: a női divatszabóságok nyelve gazdagabb, mint a költészeté – mondja Nemes Nagy Ágnes a maga utánozhatatlan szigorú humorával. Már bocsánatot kérek: a szoknyát százféléképp lehet szabni, van válltömés, vannak divatszínék – padlizsánlila barátság nincsen. Ha majd úgy tartunk a nyelvvel, hogy oly természetesen beszélünk az érzelmek árnyalatairól, mint a női divatszabóság a maga dolgairól, akkor talán újra kezdhethünk valamit...

Ottlik Géza ezután Utrillo-képeket említ, amelyekben ő gyerekkorának utatorkolatait látja, a maga emocionális világával. S ha mások is így vannak vele, akkor ezek tökéletesen különböző gyermekkorok... Tartalom és lényeg kérdése még megoldatlan. Az emberi nyelvet, a fogalmi berendezést, a nyelvtant a jövő évezredben korrigálni kell és bővíteni – maradjunk ebben.

*

Fél órával később megtudom, mi volt a csütörtöki Rónay-asztal, s mi a hamburgi mérték... Amikor igazi ökölvívók, csakis egymás közt, függetlenül az üzlet útvesztőitől, lehúzott redőnyök mögött megmérkőznek... Hamburgban minden évben megrendezték a „földalatti világbajnokságot”, melynek eredményét, a hamburgi listát csak ők maguk ismerték... Ebben csak a tiszta, valódi érték számíthatott.

Ottlik indulatos, szakadozott csellótémái közé tartózkodó-józan Mándy-motívumok torlódnak.

– Azért Rónay Gyuri asztala nem volt valami szigorú irodalmi akadémia! Azért mégsem. Nemcsak irodalomról volt ott szó. Teveled se regényről; régi filmszínésznőkről vitakoztunk.

Rónay Ferencváros-drukker volt, s rengeteget beszéltünk futballról. Ő járt is meccsre. Ágnes ilyenkor kissé csüggedten hallgatott minket, valahogy nem lobogott benne igazi érdeklődés a futball iránt.

– Mi viszont – folytatja Ottlik – gyönyörűen túrtük Rónay és Ágnes vitáját az anapesztusokról.

– Tűrhetetlenek lehettünk valóban. Mint az akvaristák, amikor a vízibolha tulajdonságait mérlegelik; de Iván, maga csodálkozni fog, még én is nézek futballt. Lelkesen kiáltom: szöglet!

El sem tudom gondolni, ezek után ki kezdte az impresszionizmust emlegetni. Melyből e nemzedék – túl is jutva rajta – származtatja magát.

– Bizonyos távolság van a regény megírása és az olvasó felfogása közt, vagy a festő és a szemlélő között – időbeli távolság. Ócska példa, hogy Adyt a kutya

sem értette a század elején. Most próbálja valaki megmagyarázni egy tizenegy éves gyereknek, hogy Ady érthetetlen. Én megpróbáltam, mert ugyebár tanár vagyok. Na, reménytelen: mindenki érti. Időbe telik, míg a megcsinált kreáció átszívárog az olvasóhoz.

A képzőművészetben én ilyen olvasó vagyok... Még értem Szőnyit, s talán eljutottam a modern klasszikusokig...

– És tovább is, Ágnes! – véli Ottlik.

– Jó. Chagall, Picasso, Braque. De ők már klasszikusok, angyalkám!

– Picassót muszáj felfogni, olyan erőszakos, hogy lerohanja az embert.

– Egyszerűen áttör mindenben – kapcsolódik az előzőkhöz egy Mándy-mondat –, azt mondanám, túrheteretlen zsenialitással és erőszakossággal.

Ottlik anekdotával felel.

– Amerikai milliomosnő egy kiállításra elhozta azt a festményt, amit Picassótól vásárolt. Picasso rápillant a képre s kidobja. Ez hamis. Hogy volna hamis, képed el a milliomosnő, hiszen a szemem láttára festette! Mire a mester: sokszor festek hamis Picassót...

– Na, visszatérve a képre (ami a novellában van) azt mondhatom, az a tömörítés miatt kell nekem; a mondanivalót összefoglalom egy-egy képszerű mozzanatban. Én a festményeken is novellát látok, amitől bármely festő dührohámot kap...

Mándy Iván jó alkalmat ad, hogy a költészet képeiről faggatózson, említve Nemes Nagy Ágnes *A képekről* című versét. „Hogy szeretem a képeket!” – idézem a vers első sorát s a „vágta és fékezés gyönyörének” gondolatát. A költészet képei. Változnak a verseiben? Hátat fordít tán nekik?

– Origónk a századvég volt, a századelő. Ehhez képest nagyon megváltozott az ízlésünk, az is, ahogy a költői képet használjuk. Elmondhatom, hogy akik itt ülünk írók, hárman, egyformán nagy szerepet szánunk: a kihagyásnak. A mi modernségünk nem a dolgok összeczygvalása. Ottlik a világ egyik legvilágosabb írója, Mándy a tökéletes átélhetőséget nyújtja lírai prózájában. Sok mindent merítettünk az avantgardból, a filmből, de az elhagyás technikája nem más, mint a dolgok lényeges vonásainak kiemelése. Mi szüntelenül vágunk. Gondolattársításaink sebessége akkor ugrott meg, amikor az autóé, a századelőn. Egyszer csak nem lehetett ugyanabban a tempóban gondolkodni, mint korábban. Ez elsősorban a kifejezés tömörségére és gyorsaságára vonatkozik. És ezt a kihagyásokkal lehet érzékeltetni. Képek, képzetek szakadékokon átugorva és köztük a szünet, a csönd ugyanannyit mond, mint amennyi ténylegesen, verbálisan belekerül a versbe.

Hogy pillanatnyi csönd támad, arrébb csúsztatom a magnót, mint valami bonbonos dobozt, s most házigazdánkat kínálgatom vele. Már folytatja Nemes Nagy Ágnes gondolatsorát, rá se hederít a hangfelvétellel.

– Én racionális író vagyok, konzervatív, régimódi. A racionális nyelv pedig nem alkalmas annak az anyagnak, tartalomnak a közlésére, amit el akarok mondani. Amit megírtam, ki kell radíroznom, mert pontatlan és ambivalens. S mi ezt az ambivalenciát használjuk közlésre. Tehát a kihagyás a nyelv hibáinak és alkalmatlanságának elkerülése. Ha az ember eldobja, amit írt, ez is kihagyás: nem szeretek hamis Ottlikokat írni...

Míg Mándy elé kerül a doboz, Nemes Nagy Ágnes megemlíti: az irodalom a nyelv botrányából jön létre...

– A kihagyás nálam... Csak a történetét tudom elmondani. Az ember ír, ír – kézzel írok, szinte a magam számára is olvashatatlanul. Aztán a géphez ülök, mint a vágószobában a film vágója, s akkor kezdődik a dolog legkegyetlenebb része. Söprök, söprök; dobom ki a felesleges képeket, s amit kidobok, kivágok – akaratlanul is filmes módon – az legalább olyan fontos, mint ami megmarad a novellában.

Koromzay derűsen nézi barátait.

Generálpauza.

Hátradől egy öreg széken.

– Igen – bólogat tiltakozó gesztussal Ottlik –, szeretem a matematikát. Valamit tanultam tőlük, ami a regényírásra vonatkozik. A módszerük ez. Ha megoldanak, sőt: feltalálnak valamit, azt nem használják tovább, azt eldobják. Nem a megoldást, csak a megoldás módját őrzik meg. Ez az, amit algoritmusnak neveznek. Néhány íróársamat olyan matematikushoz hasonlíthatom, aki megtanul szorozni-osztani, végzi a maga által feladott műveleteket évtizedeken át, és könyv alakban közli a helytálló végeredményeket. Ilyen író például...

Nemes Nagy Ágnes tiltakozó pillantása csak olaj a tűzre.

– Tolsztojból is sok mindent ki lehet ma már hagyni.

– Ha már fogalmam támadt róla, szívesen használom az algoritmus szót. Irodalmunkban gyakori a világirodalmi eredményeknek olyanféle átvétele, ami helytelen. Mert kész valamit vesz át; technikai szinten az úgynevezett modernséget. A huszadik században természetesen huszadik századi módon kell írni, de átvenni: az algoritmust, a módszert kell! Azt sem átvenni: a magunk módján kiküzdeni. Semmiféle kifejezés nem ér kutyafülét sem, ha nem megszenvedett evidencia.

Rilke a téma.

Vacakolok a bonbonos dobozzal.

Rilke.

Mándy németül szavalt a Károlyi-kertben?

– Igen – cseng vissza Nemes Nagy Ágnes diáklányos hevületben megszokott hangja –, megszoktuk, hogy a költő szemben áll az olvasójával, s mögötte totális kép nyílik meg. Ez megszűnt. A romantika „én”-je messze eltávolodott és teljesen újféle, furcsa vágások, filmbéli helyzetek találhatóak a lírában is. Nekem Rilke azért kell, mert a gyöngeség, soványság, a gyöngédség erejét tapintom benne. Mindannyiunknak módunk volt magunkat gyöngének, kiszolgáltatottnak, idétlennek látni.

– Adódott erre lehetőség – mondja Mándy Iván búcsúzáskor.

– A Duinói elégiák: borzalmasak, félelmetesek. Brutális erejűnek tartom Rilket.

Ottlik németül idéz, hangján a szövegnek zenei ereje támad, nem értem, de emóciókat kelt.

Mint egy vadállat... Mint egy virág...

– A rilkei líra tanított meg arra – Nemes Nagy Ágnes hangjának fölerősödő dallama ez –, hogy van a gyönyörűségnek olyasféle ereje, amit lekottázni vagy kimondani nagyon nehéz, de nagyon vigasztaló.